

ישראל והפלסטינים: חזרה ליסודות

משה יעלון

אם אתה עולה על הרכבת הלא-נכונה, אין טעם שתרוץ לאורך הקרון בכיוון ההפוך", כתב פעם הכומר הגרמני דיטריך בונהופר, שהוצא להורג בידי הנאצים.¹ לפני חמש-עשרה שנים, במשא ומתן שקיימה עם הנהגת הארגון לשחרור פלסטין בעיר אוסלו, עלתה ישראל על מה שנתפס בעיני רבים כ"רכבת השלום".² ברבות השנים התברר כי הרכבת אינה מגיעה ליעד המובטח – ובכל זאת, כל שעשו המנהיגים הישראלים מאז הוא להתרוצץ לבלי הועיל לאורכו של הקרון.

על התנפצות תקוות אוסלו כבר נכתבו תלי תלים של ספרים, מאמרים וטורי דעה.³ רובם מתחקים אחר ההתרחשויות הפוליטיות והביטחוניות שטלטלו את האזור מאז חתימת ההסכם הראשון בספטמבר 1993 ועד היום, ורובם תולים את הסיבה לכישלון התהליך המדיני באירוע כזה או אחר: טבח מערת המכפלה, רצח רבין, התנהלותו של בנימין נתניהו, העדר הכימיה בין אהוד ברק ליאסר ערפאת, מבצע חומת מגן, ריבוי המחסומים, המשך מפעל ההתנחלויות וכדומה. ההסברים הללו כרוכים, מטבע הדברים, בחילופי האשמות, או – בקרב לא-מעט פרשנים ישראלים – בהכאה על חטא. דא עקא שהניסיון להבין מתי בדיוק ירדה "רכבת השלום" מן הפסים מעיד בדרך כלל על העדר נכונות להכיר בעובדה המצערת שהייתה זו הרכבת הלא-נכונה מלכתחילה.

ואמנם, אם ברצוננו להבין מדוע קרס תהליך אוסלו, שאמור היה ליצור מציאות של שתי מדינות המתקיימות בשלום זו לצד זו, עלינו לבחון מחדש את יסודות האסטרטגיה שאימצו אדריכלי התהליך. אחד היסודות הללו – אולי החשוב שבהם – היה ההנחה כי מהלכים דיפלומטיים נועזים הס־הם הכוח המניע של הפשרה ההיסטורית בין העמים. הלוגיקה של אוסלו ראתה במשא ומתן ובהסכמים מדיניים הקדמה הכרחית לשינויים מוחשיים במציאות הביטחונית, הכלכלית והחברתית. אדריכלי התהליך הישראלים קיוו כי פריצות הדרך המדיניות שהושגו סביב שולחן הדיונים תסלולנה את הדרך לסיום הסכסוך באזורנו. בעיני רוחם הם ראו כיצד מובילים ההסכמים, המחוות והוויתורים הטריטוריאליים הסוחפים לנטרול המתחים והאלימות בזירה המקומית, וכתוצאה מכך, להשבת הביטחון והיציבות לפיסת האדמה הצרה של ארץ ישראל.⁴

הדוקטרינה הזאת, שקרטעה עוד לפני פרוץ המלחמה הפלסטינית נגד ישראל בספטמבר 2000, התבררה בשנים האחרונות כטעות הרת גורל. הפער בין היומרות מרוממות הרוח של הדיפלומטיה לריאליה העגומה הלך וגדל, הלך והתרחב, עד שנעשה אבסורדי ממש. ההכרזות והסיכומים החגיגיים שליוו כינוסים בינלאומיים עתירי הוד והדר – דוגמת הוועידה הראוותנית שהתכנסה באנאפוליס בנובמבר 2007 – התגלו בזה אחר זה כעורבא פרח. לנוכח הידרדרותו של הממשל העצמי הפלסטיני לתוהו ובוהו של שחיתות, אלימות וטרור, נחשף מה שמכונה "התהליך המדיני" כמקסם שווא, שאינו מפיק דבר מלבד כותרות בעיתון ותצלומים משותפים של פוליטיקאים.

נראה אפוא שאין מנוס משינוי יסודי במדיניות הישראלית – ובזו של המערב בכלל – בנוגע ל"שאלה הפלסטינית". מה שנדרש אינו תיקון קוסמטי או מאמץ אינטנסיבי יותר להתקדמות במסלול הישן, אלא גיבוש אסטרטגיה חלופית, שתגדיר מחדש את היעדים שאליהם צריכים הצדדים לחתור ואת האמצעים הנדרשים להשגתם.

בנסותנו להתוות אסטרטגיה כזאת, עלינו ללמוד מן הניסיון המר, המלמד כי להסכמים המדיניים המרשימים ביותר אין כל משמעות כאשר אחד מן הצדדים החתומים עליהם אינו רוצה או אינו מסוגל להביאם לידי מימוש. עלינו להפוך אפוא את נוסחת אוסלו על ראשה; התפיסה הישנה, המבקשת לחולל שינוי היסטורי "מלמעלה למטה", והמייחסת חשיבות מופרזת להצהרות שמשמיעים מדינאים ממרום האולימפוס הדיפלומטי, צריכה לפנות את מקומה לגישה מעשית יותר, המקדמת שינויים "מלמטה למעלה", החותרת ליציבות

ולביטחון תחילה ורק לאחר מכן – אולי זמן רב לאחר מכן – לשלום. המתווה שאציע כאן, ושגובש יחד עם עמיתי במכון אדלסון למחקרים אסטרטגיים, רואה בכינונו של סדר פלסטיני איתן מבחינה פוליטית, חברתית וכלכלית תנאי בל יעבור לכל התקדמות מדינית משמעותית בעתיד. ואולם, ספק רב אם סדר כזה ייכון, אם לא נבין אל נכון מה חיבל באפשרות קיומו עד כה ומה ביכולתנו לעשות בעניין.

ב

הדרך שהובילה מן האגרא רמא של אוסלו לבירא עמיקתא שבה אנו מצויים כעת הייתה רצופה במשגים של שני הצדדים. לישראלים יש בוודאי סיבות טובות לפשפש במעשיהם; המדינאים והמפקדים שהעמידו בראשם נהגו לעתים בפזיזות וברשלנות, פעמים אחרות באטימות ובשרירות לב, ובהזדמנויות מסוימות – בהפקרות משוועת. ועם זאת, ההנהגה הישראלית וזו הפלסטינית אינן נושאות באחריות שווה לכישלון, ומסיבה פשוטה למדי: הראשונה הייתה מעוניינת באמת ובתמים בשלום בר קיימא וחתרה לקראתו, ואילו השנייה עשתה כמעט כל שלאל ידה – במתכוון ושלא במתכוון – כדי להכשילו.

למרבה הצער, ה"פרטנר" שבו תלתה המדינה היהודית את תקוותיה לפיוס היסטורי היה יאסר ערפאת. המהפך התודעתי שנכרך בציפיות האלה היה לא־מבוטל. במשך שנים ארוכות נתפס ערפאת בעיני הישראלים כאויבם הגרוע ביותר, ולא בכדי. החל משנות השישים הוא ניצח על אחת המערכות הטוריסטיות הנבזיות ביותר של העידן המודרני, השתוללות של אלימות רצחנית שתבעה את חייהם של אלפי בני אדם חפים מפשע, ובהם קשישים, נשים וטף. הסכמי אוסלו העניקו לו הזדמנות "להיוולד מחדש"; לא זו בלבד שהסכמים אלו חילצו את הארגון שבראשו עמד מאחת התקופות הקשות בתולדותיו, הם גם סיפקו לו לגיטימציה בינלאומית וציירו אותו בעיני רבים – שסלדו בעבר ממעשיו – כמנהיג לאומי אמיץ. איש לא היה מעלה על דעתו, במהלך שנות השבעים והשמונים, שהארכי־טורוריסט אשר אסר מלחמת חרמה על הציונות ועל העם היהודי יעמוד יום אחד לצד ראש ממשלת ישראל ושר

החוץ שלה ויקבל לידי פרס נובל לשלום, משל היה ממשיך דרכם של אלברט שווייצר, מרטיין לותר קינג והאם תרזה.

אלא שערפאת אולי הפך את חברבורותיו אך לא את תוכו. הוא לא ויתר ולו לרגע על שאיפתו לראות בהיעלמותה של המדינה היהודית. הפלסטינים, בהנהגתו, הכירו לכאורה ב"זכותה של ישראל להתקיים בשלום ובביטחון";⁵ אולם הם דחו מכל וכל את הגדרתה הציונית; לדידם, אין ולא הייתה ליהודים זכות לבית לאומי יהודי בארץ ישראל. רבין נאלץ לוותר על הדרישה להכרה כזאת בהסכמי אוסלו והסתפק בהתחייבותו של ערפאת להוציא את הסעיפים השוללים את זכותה של ישראל להתקיים מן האמנה הפלסטינית – דבר שמעולם לא אירע.⁶ עד עצם היום הזה נמנעים דוברים פלסטינים – אפילו היוניים שבהם – מהבעת תמיכה בפתרון של "שתי מדינות לשני עמים".⁷ לכל היותר, הם קוראים לכינון של שתי מדינות בין הירדן לים – האחת פלסטינית, והשנייה "דו-לאומית", או "מדינת כל אזרחיה". עובדה זו מבהירה עד כמה שגויה היא הדעה הרווחת הרואה בעימות הישראלי-פלסטיני סכסוך הנסב על שטחים וגבולות. בעיני הפלסטינים, הטרגדיה האמיתית של עמם אינה ה"כיבוש" של 67' אלא זה של 48', שהביא להקמתה של ישראל והפך רבים מהם לפליטים. על רקע זה הם מסרבים בתוקף לוותר על זכות השיבה, שמשמעה שמיטת הקרקע מתחת לרגליה של הישות הציונית ו"תיקון העוול ההיסטורי" שנגרם להם.

מבחינת ערפאת – ובעניין זה הוא ביטא קונצנזוס רחב בקרב ההנהגה הפלסטינית – הסכמי אוסלו היו רק מקפצה לשלב הבא במאבק נגד ישראל. התיאורטיקן הצבאי הפרוסי קרל פון קלאוזביץ קבע, כידוע, כי "המלחמה אינה אלא המשך המדיניות בדרכים אחרות".⁸ מנקודת מבטם של הפלסטינים, המדיניות הייתה ועודנה המשך המלחמה בדרכים אחרות. ככלות הכל, המסלול הדיפלומטי של אוסלו העניק לאש"ף אחיזה מעין-ריבונית בגדה וברצועת עזה – הישג אסטרטגי שהארגון לא יכול היה לקוות לו אילו נצמד אך ורק לדרך הטרור. הישג כזה הצדיק אפילו מחוות פייסניות כלפי האויב הציוני, שרובן נותרו ממילא הצהרות בעלמא. "דריסת רגל על אדמת פלסטין יקרה בעיניי וחשובה אלף מונים ממילים של נייר", הכריז ערפאת מפורשות בשיבת הפתיחה של המועצה הלאומית הפלסטינית באפריל 1996.⁹ הרעיון העומד מאחורי הדברים האלה הובהר היטב דווקא בידי פייסל חוסייני, שנהנה ממוניטין של מנהיג פלסטיני מתון ונחשב לבן-שיח אהוד בקרב אנשי השמאל הישראלי. בריאיון שהעניק לשבועון המצרי אל-ערבי זמן קצר לפני מותו במאי 2001, הצהיר

חוסייני ש"מטרטנו הסופית היא שחרור כל פלסטין ההיסטורית מן הנהר ועד הים", והודה כי הסכמי אוסלו היו "סוס טרויאני", שנועד לגרום לישראל ולארצות-הברית לפתוח את "שעריהן המבוצרים" בפני אש"ף.¹⁰

רק על רקע האסטרטגיה כפולת הפנים הזאת, הוותמת את הדיפלומטיה בשירות המערכה נגד המדינה היהודית, אפשר להבין מדוע סירבו ערפאת ואנשיו לזנוח את דרך האלימות לאחר שזכו בדריסת הרגל הנכספת בגדה וברצועה. במקום להשקיע את כל מעייניהם בבניין מדינה, העדיפו הפלסטינים ליצור בשטחים שנמסרו לידיהם ישות טרוריסטית מאורגנת למחצה וששה אלי קרב. כלפי חוץ טרח הראיס להקדין תדמית של מנהיג שוחר שלום, אולם כלפי פנים לא הפסיק להסית, להתסיס ולתמוך, בדרכים גלויות וסמויות, בהמשך המאבק המזוין נגד ישראל. הוא השתמט בתואנות מתואנות שונות מפעולה נחרצת נגד החמאס והג'יהאד האיסלאמי, טיפח כוחות מזוינים בני רבבות חמושים – למטרות שיטור, לכאורה – והקים את ה'תנזים', מיליציה צבאית של הפתח, שמשורותיה ומשורות מנגנוני הביטחון של הרשות צמח מאוחר יותר ארגון הטרור 'גדודי חללי אל-אקצה', שהוציא אל הפועל כמה מן הפיגועים הרצחניים ביותר בעשור האחרון.

בספטמבר 2000, לאחר שנים של בעבוע שקט והתנגשויות מזדמנות ששימשו ל"חימום הקנה" לקראת הבאות,¹¹ פתחו הפלסטינים במתקפה רצחנית רחבת היקף על ישראל. המתקפה, שזכתה לכינוי המטעה "אינתיפאדת אל-אקצה", החלה לכאורה כמחאה עממית על ביקורו של אריאל שרון בהר הבית, אולם הייתה בפועל צעד מחושב שתוכנן זמן מה קודם לכן.¹² הסיבה האמיתית להתלקחות נעוצה בפסגת קמפ דייוויד ביולי 2000, שבה הציע ראש ממשלת ישראל דאז, אהוד ברק, הצעות נדיבות ביותר לפלסטינים, ובכללן הקמת מדינה על פני שטח התופס כתשעים אחוזים מיהודה ושומרון ורצועת עזה כולה, ומסירת שכונות ערביות במזרח ירושלים לריבונות פלסטינית – וכל זאת מתוך נכונות "לסיים את הסכסוך במחיר כואב", כלשונו.¹³ ערפאת דחה את ההצעות בדיוק משום שכלל לא רצה להביא את הסכסוך לידי סיום כזה: לא היה לו כל עניין בפתרון של שתי מדינות לאום המתקיימות בשלום זו לצד זו, וכאשר נדרש לתת את ידו למהלך פיוס נועז שהתיימר להביא את העימות אל סופו, העדיף לחזור לדרכיו הישנות.¹⁴ נסיגת צה"ל מלבנון חודש לפני כן חיזקה את ביטחונו של ערפאת כי ניתן לשבור את רוחם של הישראלים באמצעות שימוש בכוח; עלייתו של שרון למתחם "אל-חראם אל-שריף" רק סיפקה לו את העילה למלחמה העממית ה"הרואית" שעליה חלם כנראה זמן רב.¹⁵

לכל אורך ה"אינתיפאדה" חבש ערפאת שני כובעים: זה של הכבאי וזה של המצית הסדרתי. מחד גיסא, רבים הוסיפו לראות בו את האדם היחיד המסוגל, מכוח מנהיגותו, להנמיך את גובה הלהבות, אם לא לכבותן כליל. נישא על גלי הציפיות הללו, הוא נפגש עם אישים ישראלים ועם דיפלומטים זרים, פיזר הצהרות מתונות בכלי התקשורת והביע צער עמוק על האלימות המסלימה. מאידך גיסא, הרחק מן המיקרופונים וממצלמות הטלוויזיה, הוא הוסיף ללא הרף שמן למדורה.¹⁶ ערפאת לא נדרש לחלק הוראות מפורשות לביצוע פיגועים; כל הסרים למרותו ידעו היטב במה הוא חפץ.¹⁷ והיו די והותר אינדיקציות לכך: מסמכים שנתפסו בידי צה"ל במהלך מבצע "חומת מגן" בערי יהודה ושומרון בחודשים אפריל-מאי 2002 חשפו לעיני כל את התמיכה הפיננסית שהעניק יושב ראש הרשות לפעילי תנזים וגדודי חללי אל-אקצה שעסקו ברצח ובחבלה.¹⁸ הראיס לא היסס להשתמש לשם כך בכספי המדינות התורמות לרשות;¹⁹ האוכלוסייה הפלסטינית איבדה את מטה לחמה בלחץ המאורעות, אולם חוליות הטרור קיבלו את מבוקשן במזומן.

מותו של ערפאת בנובמבר 2004 ובחירתו של מחמוד עבאס – אבו מאזן – לתפקיד יושב ראש הרשות ב-9 בינואר 2005 זימנו להנהגה הפלסטינית את האפשרות לשנות את דרכיה. ואמנם, אבו מאזן לא רצה ללבות את התבערה שהצית ערפאת. אף שלא מש כהוא זה מן העמדה הפלסטינית המסורתית, המתנגדת לעצם הרעיון של המדינה היהודית, הוא הבין היטב כי הסלמת העימות האלים עם ישראל ממיטה אסון על הפלסטינים, וקרא להמרת המאבק המזוין במאמץ ל"בניין המולדת".²⁰ אלא שהיושב ראש החדש לא היה מוכן להסתכן בתשלום המחיר האישי הכרוך בעימות עם החמאס. הוא החמיץ את שעת הכושר של ראשית כהונתו, כאשר היה אולי חזק מספיק לאכוף את מרותו על הפלגים היריבים, ובזבז את האשראי הבינלאומי שניתן לו בניסיונות לשלב את ארגוני הטרור האיסלאמיים בהנהגה הפלסטינית. הוא נפנף ללא הרף בחולשת משטרו כדי לתרץ את פעולותיו ולגלגל את הכדור למגרשה של ישראל, שממנה תבע שוב ושוב "ללכת לקראתו". בסופו של דבר, החולשה שמאחוריה הסתתר, ושאותה הפך לסוג של נכס אסטרטגי, הייתה למציאות מדאיבה: הריקבון שאיכל את הרשות ודעיכת כוחו של הפתח אותתו לקנאים הדתיים כי הגיעה העת ליטול לידיהם את המושכות. ניצחונם של אנשי החמאס בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית ב-25 בינואר 2006 והשתלטותם המזוינת על רצועת עזה ביוני 2007 הפכו את אבו מאזן מראש מדינה שבדרך לאדם המושל על כמה בנייני משרדים ומעט יותר מזה.

סדר היום הפלסטיני מוכתב כיום במידה גוברת והולכת בידי החמאס, שהשלים את מלאכתו של ערפאת בקבורת תהליך אוסלו. הג'יהאדיזם האיסלאמי אינו מסתיר את כוונותיו ואת יעדיו מאחורי רטוריקה נמלצת המיועדת לאוזניים מערביות: הוא מכריז בריש גלי על כוונתו למחוק את המדינה היהודית מן המפה ודוחה בבוז כל הסדר בנוסח "שלום תמורת שטחים". האידיאולוגיה של החמאס שוללת כל אפשרות לפיוס היסטורי בין העמים על בסיס פשרה טריטוריאלית. היא רואה באדמות פלסטיין הקדש (ואקף) מוסלמי, וכל ויתור עליהן הוא בחזקת כפירה ובגידה. מעת לעת עשויים אמנם קיצוני האיסלאם להסכים להפוגות במאבק האלים, דוגמת ה"הודנה" (שביתת נשק) או ה"תהדיאה" (הרגעה), אולם אלו הם רק פסקי זמן טקטיים, שמטרתם התארגנות והיערכות מחדש לקראת המשך הלחימה. את ההצדקה התיאולוגית העקרונית למהלכים מן הסוג הזה – העשויים להיתפס בטעות בעיני משקיפים מן החוץ כגילויים של התמתנות – שואבים ראשי החמאס מ"סורת המלקוח" בקוראן. "הוי המאמינים, בפוגשכם את הכופרים עולים למלחמה עליכם, אל תיסוגו לאחור", נכתב בספר הקדוש לאיסלאם. "כל הנסוג לאחור מפניהם ביום ההוא – זולת אם יפנה לאחור למען ישוב ויילחם. או למען יחבור אל עדת לוחמים – יינחת עליו זעם אלוהים ובגיהנום ידור. שם יהיה סופו המר".²¹

הפירוש שנותן החמאס לדברים האלה, והשקפת העולם שהוא מעגן בהם, אינם מותרים כל סיכוי לכך שהמדינה היהודית תוכל להתקיים אי פעם בשלום לצד קהילייה הנשלטת בידי תלמידיו של השייח אחמד יאסין. התחזקותם הגוברת של קנאים אלו, בעידוד ובתמיכת החיזבאללה, סוריה ואיראן, הפיחה רוח נכאים אפילו באופטימיסטים המושבעים ביותר של "מחנה השלום" הישראלי. ואמנם, גלישתה של החברה הפלסטינית במדרון הג'יהאד אל האבדון – תהליך שהפתח נושא באחריות לו לא פחות מן החמאס – מצטיירת כיום כתרחיש כמעט בלתי נמנע. לא נותר אפוא אלא לתהות: האם בחברה החבולה הזאת קיימים עדיין הכוחות לבלום מבעוד מועד – לטובתה, לטובת כולנו?

התמונה הכללית, יש להודות, אינה מעודדת. המנהיגות הפלסטינית לא רק הנחילה אכזבה קשה לישראלים, שציפו כי תנטוש את דרך הטרור; היא גם המיטה אסון על בני עמה והרסה, באופן שיטתי כמעט, את החברה הפלסטינית. הנזק העצום שחוללו ערפאת ואנשיו ניכר בכל הרקמות של החברה הזאת, ותוצאותיו תוספנה ללוותה עוד זמן רב.

כדי להבין את מלוא חומרתו של הכשל המתמשך המכונה "הרשות הפלסטינית" ראוי להזכיר שמאז הסכמי אוסלו קיבל גוף זה סיוע בינלאומי בהיקף שכמותו לא ידעו שום מדינה או ארגון מאז מלחמת העולם השנייה (ביחס לגודל האוכלוסייה, כמובן).²² בשנים 1994–2000 הסתכם הסיוע הזה בחצי מיליארד דולר בשנה לערך. לאחר פרוץ מלחמת הטרור הפלסטינית (המכונה בטעות, ולא במקרה, "האינתיפאדה השנייה"), בשנים 2001–2004, זכתה הרשות לתמיכה בסך כמיליארד דולר בשנה בממוצע, שרובה הוזרמה היישר לביורוקרטיה הפלסטינית ולמנגנוני הביטחון המנופחים.²³ הסכום גדל בהדרגה מאז מות ערפאת, למרות החסימה החלקית של העברת הכספים לפלסטינים בעקבות ניצחון החמאס בבחירות למועצה המחוקקת בינואר 2006.²⁴ והעוגה רק מוסיפה לתפוח: בדצמבר 2007, בוועידת המדינות התורמות בפריז, הוחלט על העברת סיוע בהיקף של יותר משבעה מיליארד דולר לרשות במהלך השנים 2008–2010.²⁵

הפלסטינים אינם יכולים להתלונן אפוא על ידו הקפוצה של העולם לנוכח מצוקתם; אבל הם רשאים בהחלט לתמוה לאן נעלם חלק גדול מן ההון שהורעף עליהם במשך השנים, ומדוע לא זכו ההמונים השרויים במצוקה ליהנות מפירות נדיבותה של הקהילה הבינלאומית. התשובה לקושיות האלה אינה בגדר תעלומה. היא מצויה, בין היתר, בחשבונות הבנק המנופחים של בכירי הרשות, ובראשם ערפאת עצמו. דו"ח שהכינה קרן המטבע הבינלאומית בשנת 2003 מצא שבין השנים 1995 ל-2000 הועברו תשע מאות מיליוני דולרים מתקציב הרשות לחשבון בנק סודי בשליטת הראיס.²⁶ קשה לקבוע בוודאות כמה מן הסכום הזה שולשל לכיסו הפרטי של ערפאת וכמה הוקצב למטרות אחרות, כמו מימון פעילות טרוריסטית. כך או כך, מאחורי חזותו הסגפנית של המנהיג הפלסטיני ניצבה אימפריה כלכלית של ממש: על פי הערכות שונות, הונו

האישי של ערפאת נאמד במיליארדים²⁷ – חלקם כנראה עדיין חבויים מן העין – והמגזין פורבס מיקם אותו במרס 2003 במקום השישי ברשימת "המלכים, המלכות והעריצים" העשירים ביותר.²⁸

גם מקורביו של ערפאת לא קופחו בחינת חלוקת השלל. ארגונו המונופוליסטי של המשק הפלסטיני העניק להם הזדמנויות להתעשרות מהירה. בעלי עמדת כוח באש"ף ובשטחים קיבלו לידיהם זיכיונות בלעדיים לייבוא מוצרים וסחורות ולהפצתם ברשות: ענף המלט נשלט בידי משפחת קריע, שעמה נמנה גם אבו עלא, ראש הממשלה הפלסטיני לשעבר, וענף הדלק וייצור השמנים נמסר לידי מוחמד ראשיד, איש הכספים של ערפאת, ולידי חסן עספור, ששימש אף הוא יועץ לראיס; נביל שעת, מבכירי אש"ף ושר בממשלות הרשות, מחזיק בזיכיון לייבוא מחשבים; מוחמד דחלאן, לשעבר ראש מנגנון הביטחון המסכל' ברצועת עזה, נהנה מן המונופול על החצץ – והרשימה עוד ארוכה למדי. בהעדר מערכת מסודרת של קיום מכרזים, רישום חברות, גביית חובות, ניהול תקין ושקיפות, נרמסה הכלכלה הפלסטינית תחת מדרך רגלם של בעלי שורה אשר ערפאת חפץ ביקרם.²⁹

התוצאות העגומות ניכרו בשטח. ב-1998, בעת שירותי כאלוף פיקוד המרכז, ביקשתי ממושל רמאללה דאז, אבו פיראס ליפתאוו, לערוך סיור באזור התעשייה במקום, שאותו הכרתי היטב עוד מן הזמן שפיקדתי על אוגדת יהודה ושומרון. ציפיתי לראות מרכז תעשייתי פורח, אך מה שנגלה לעיניי היה ההפך המוחלט. תהיתי לפשר הדבר ושאלתי את המושל מה קרה להשקעות שאמורות היו לזרום לאתר ולהפיח בו חיים. "המשקיעים ברחו", אמר, "הם הבינו שכדי לעשות עסקים עליהם לשלם כסף רב למקורבי ערפאת". "מה אמרת להם?" שאלתי אותו. "שעליהם לשלם רק לי", ענה וחייך.

אם השחיתות גבתה מחיר כבד מן המשק הפלסטיני, הרי שהטרור המיט עליו חורבן. גלי הפיגועים שספגה ישראל אילצו אותה להטיל מפעם לפעם סגר על שטחי הרשות ולהגביל את חופש התנועה של הפלסטינים באמצעות הקמת מחסומים בגדה וברצועת עזה. הגזרות הללו, שהיו כורח ביטחוני בל יגונה, דנו את כלכלת הרשות לחנק אטי; רבבות פלסטינים איבדו את מטה לחמם מאחר שלא היה באפשרותם לסחור באופן חופשי עם ישראל או לעבוד בתחומה.³⁰ הטרגדיה ההמונית הזאת לא הטרידה, כנראה, את ארגוני הטרור ואת מי שניצח עליהם מן המוקטעה ברמאללה. אדרבה, מאחר שהעוני והמחסור בקרב בני עמם הזינו את המשטמה לישראל, עשו ציניקנים אלו כל שביכולתם כדי להנציח את המצוקה ולהחריפה. לא הייתה זו יד המקרה שדווקא אזור התעשייה המשותף

ליד מסוף ארז, בצפון רצועת עזה, היה ליעד מועדף על המפגעים הפלסטינים. בשיאו, בשנות התשעים, פעלו במקום מאתיים עסקים – מפעלים, בתי מלאכה ומתפרות – שהעסיקו כ-4,500 פועלים פלסטינים. סיפור ההצלחה הדו-לאומי בא אל קצו במלחמת הטרור הפלסטינית: מחבלים מתאבדים, צלפים וירי מרגמות הפכו את העבודה באזור לבלתי אפשרית. הוא ננטש בהדרגה עד שנסגר באופן סופי בקיץ 2004, בהוראת שר התעשייה דאז, אהוד אולמרט. אלפי משפחות פלסטיניות נותרו ללא פרנסה, ולמגייסי השאהידים הייתה עדנה.

הנתונים העדכניים על מצבה הכלכלי של האוכלוסייה הפלסטינית מעידים כאלף עדים לאן מוביל השילוב ההרסני בין שחיתות לקנאות. לפני תחילת המלחמה הפלסטינית בישראל בספטמבר 2000, עמד שיעור האבטלה ברשות על כעשרה אחוזים. ב-2007 הוא הגיע כבר ל-23 אחוזים. כדי להתמודד עם הבעיה הפכה הרשות למעסיקה בממדי ענק, עובדה שתרמה לתפיחת ההוצאות הציבוריות ולגירעון עצום.³¹ בד בבד, ההכנסה הממוצעת לנפש צנחה ב-40 אחוזים בהשוואה לשיא שאליו הגיעה ב-1999. תנאי החיים של הפלסטינים תחת שלטון החמאס בעזה חמורים במיוחד: הפעילות התעשייתית ברצועה הושבתה כמעט לחלוטין, וקרוב ל-33 אחוזים מכוח העבודה בה אינם מועסקים. אחוז העזתים החיים בעוני מרוד³² עלה בהתמדה מ-21.6 אחוזים ב-1998 ל-35 אחוזים ב-2006, ואם מוציאים מן המשוואה סיוע כספי וחלוקת מזון, הוא עומד למעשה על 67 אחוזים.³³

בד בבד עם דעיכת הביטחון הכלכלי של תושבי הרשות הלך והידרדר גם ביטחונם האישי. מצבם בתחום זה לא היה מזהיר מלכתחילה, בהתחשב בשיטות שהנהיג מי שעמד בראשם. מדיניות ביטחון הפנים של ערפאת – אם אפשר לכנותה כך – ממחישה היטב עד כמה רחוק היה מכל מאמץ ממשי לכוון קהילייה יציבה ומשגשגת. יש לזכור שאחד המאפיינים הבולטים של מדינה מתוקנת הוא הפקדת הסמכות להפעיל אלימות בידי קומץ גופים ממוסדים, ובראשם הצבא והמשטרה, המצייתים לחוק ופועלים מכוחה של חלוקת תפקידים ברורה ומוסכמת ביניהם. דוד בן-גוריון, שהבין צורך זה לאשורו, חתר עם קום המדינה לאיחוד כל הכוחות הלוחמים של היישוב תחת המסגרת של צה"ל. ההכרעות שקיבל בעניין – הפגזת אניית הנשק של האצ"ל, ה"אלטלנה", ביוני 1948, ופירוק הפלמ"ח חודשים ספורים לאחר מכן – היו קשות, אולם הכרחיות. ערפאת, שההיסטוריה זימנה לו את האפשרות להיות אביה-מולידה של המדינה הפלסטינית, נקט מדיניות שונה בתכלית. עם כינונה של הרשות הפלסטינית, ובכפוף להסכם קהיר מן ה-4 במאי 1994, הוא הקים לא פחות

מתריסר גופים שנועדו – להלכה, לפחות – לעסוק במשימות שיטור ומודיעין. תחומי האחריות של כוחות אלו, שמנו בשנת 2000 יותר מארבעים אלף איש³⁴ (רובם המכריע בוגרי מנגנון הטרור של הפתח ו'צבא שחרור פלסטין'), לא הוגדרו בבירור, עובדה שיצרה לעתים מזומנות התנגשות ביניהם. ואם לא די בכך, מנגנוני הביטחון הפלסטיניים נמנעו מלתבוע לעצמם מונופול על החזקת נשק ועל השימוש בו בשטחי הרשות; המיליציות של התנזים, החמאס, הג'יהאד האיסלאמי וארגוני טרור נוספים, דוגמת 'ועדות ההתנגדות העממית', 'החזית העממית' ו'החזית הדמוקרטית', המשיכו להחזיק באמצעי לחימה, שאותם הפנו שוב ושוב נגד ישראלים.³⁵

מדוע יצר ערפאת מערך כה סבוכ ומרובה קדקודים של גופי שיטור, מודיעין, מיליציות וארגוני טרור, במקום לפעול לאיחוד הכוחות ולריכוז הנשק במסגרת אחת, ממוסדת וממושמעת? לו חתר הראיס באמת ובתמים להשלטת חוק וסדר בחברה הפלסטינית, היינו מתקשים לענות על קושיה זו, אלא שאת ערפאת הנחו דאגות אחרות. הוא ביקש לשמר את ההגמוניה שלו בשיטת "הפרד ומשול". ביזור הכוח בין עמדות מפתח שונות ומתחרות אפשר לו לרסן מועמדים פוטנציאליים להנהגה, לזרוע ביניהם פילוג ויריבות ולרומם עצמו מעליהם כדמות היחידה שסמכותה מקובלת על הכל. ריבוי המנגנונים ייצר גם ריבוי של משרות, שאותן אייש ערפאת במקורביו ובנאמניו, הגם שכישוריהם הועמדו לא אחת בסימן שאלה; קצב התחלופה של נושאי התפקידים הביטחוניים היה ממילא מסחרר למדי. ולבסוף, ואולי חשוב מכל – הודות לאנדרלמוסיה המכוונת החזיקו הראיס ואנשיו את מנגנוני הרשות במצב צבירה לא-ברור, מעין שלב ביניים בין סדר לאי-סדר, שבו שוטר פלסטיני יכול היה להפוך בנקל לטרוריסט וחוזר חלילה.

האנומליה הזאת שירתה היטב את חזונו של ערפאת, כמו גם את מבנה אישיותו, אך היא גם גזרה על הרשות הפלסטינית לשקוע לאטה למצב של אנטרופיה. תחת עינו הפקוחה של המנהיג התקוטטו ראשי מנגנוני הביטחון זה עם זה, בעוד שאנשיהם עוסקים במגוון פעילויות שהמושג "שיטור" הולם אותן רק לעתים רחוקות.³⁶ שוטרים פלסטינים היו מעורבים בפיגועים נגד ישראל, גבו דמי חסות, ניהלו עסקים לא-חוקיים, רדפו עיתונאים ואנשי אופוזיציה לשלטון, חטפו ורצחו חשודים בשיתוף פעולה עם השב"כ, ומדי פעם ערכו מצגי שווא של תפיסת אמצעי חבלה ולכידת מבוקשים. שיטת "הדלת המסתובבת" של הרשות, ששחררה רוצחי ישראלים ומתכנני פיגועים זמן קצר לאחר מעצמם – לכל היותר, הם הועמדו לדין בעוון פגיעה ב"סדר הציבורי" או ב"אינטרס

הפלסטיני" – הבהירה לכל כי מערכת אכיפת החוק שהקים ערפאת אינה אלא אחיזת עיניים, וכי אין לצפות שתנקוט צעדים נחרצים נגד הטרור.

אין פלא, אם כן, שלקראת שלהי תקופתו של ערפאת ולאחר מותו התפוגגה שארית סמכותם של מנגנוני הביטחון הפלסטיניים בעיני בני עמם ובעיני הישראלים כאחד. החמאס השתלט ללא קושי על רצועת עזה וטאטא מן הרחובות את כוחות 'המשמר הנשיאותי' ו'הביטחון המסכל', יחד עם נאמני הפתח. מן העבר השני, הערים הפלסטיניות ביהודה ושומרון הפכו לשטח הפקר, הנתון לחסדי כנופיות של חמושים – רובם אנשי תנזים וחלקם אף שוטרים לשעבר – העושים בהן כבתוך שלהם. הכנופיות הללו אינן סרות למרותה של הרשות; הנאמנות שלהן מוגדרת בדרך כלל על בסיס אישי, פוליטי או חמולתי. רק ההזדהות המסורתית עם הפתח והעוינות לחמאס משייכות אותן, באופן רופף למדי, למחנהו של אבו מאזן.

אם יש היבט חיובי כלשהו בבוקה ומבולקה הזאת, הרי זה שמן הפלסטינים נחסכה עריצות חשוכה בנוסח המקובל במדינות ערביות אחרות; מצד אחר, גם דמוקרטיה מתפקדת לא עלה בידם להקים. על הנייר, משטרו של ערפאת ניחן בכל המעלות של שלטון מתקדם ונאור: בחירות ישירות למשרת הנשיא; הפרדה בין שלוש רשויות – המבצעת, המחוקקת והשופטת; שליטה של הדרג האזרחי בכוחות המזוינים; ומעין חוקה זמנית – "חוק היסוד", שנכנס לתוקף במאי 2002³⁷ – המבטיחה ממשל תקין ושמירה על זכויות אדם בסיסיות. אלא שהצהרות לחוד ומציאות לחוד: אף שערפאת אמנם לא נהג כרודן כל-יכול מסוגם של חאפז אל-אסד וסדאם חוסיין, דפוס ההנהגה שלו היה ריכוזי ומניפולטיבי לעילא. הוא עשה ככל יכולתו כדי לנטרל את המועצה המחוקקת הפלסטינית, אף שנחל בכך הצלחה חלקית בלבד; כפי שראינו, הוא החזיק בסמכויות ובאמצעים שנתנו בידיו שליטה גלויה וסמויה במנגנוני הביטחון ובנכסים הכלכליים של הרשות; הוא חתר תחת עצמאות הרשות השופטת והכפיף אותה לרצונו; והוא הפיל את חיתתו על כלי התקשורת הפלסטיניים. עיתונאים ופעילי זכויות אדם שהעזו לבקר את הראיס או את מקורביו ספגו איומים מצד עושי דברו, נחטפו, הוכו נמרצות והפכו מטרות להתנקשות.³⁸

כל זה לא מנע גלים של מחאה ושל ביקורת נגד הרשות, שהלכו וגברו והגיעו עד כדי התפרצויות אלימות נגד נציגיה ומוסדותיה. לתרעומת הזאת היו שותפים פלסטינים מכל השכבות והתפקידים – החל בחמושים המיליטנטיים של התנזים, שפיתחו סלידה גוברת מן ההנהגה הנהנתנית, וכלה באישים רמי-דרג דוגמת סלים זענון, יושב ראש המועצה הלאומית הפלסטינית, או מוחמד

דחלאן, מבכירי מנגנוני הביטחון לשעבר, שהוקיעו את גילויי השחיתות.³⁹ מנהיגים פלסטינים שביקשו לזכות באהדת ההמונים יצאו בפומבי נגד בכירי הרשות ודרכיהם הקלוקלות, אפילו כאשר הם עצמם שלחו לא פעם את ידם אל הכיס הציבורי. הלכי רוח אלה, יותר מכל גורם אחר, הם שהעניקו לחמאס את הניצחון על הפתח בבחירות למועצה המחוקקת בינואר 2006; בסופו של דבר, לא הייתה זו האידיאולוגיה הדתית, אלא הסלידה העמוקה מן הריקבון של הממסד, שהפכה את התנועה הפונדמנטליסטית לכוח מוביל בפוליטיקה הפלסטינית.

ממשל הטרור ללא הרף בהגנה על הלגיטימיות שלו מנסה לעתים קרובות להפנות את זעמו של הציבור כלפי אויב חיצוני. לפלסטינים היה, כמובן, אויב כזה מן המוכן. אפילו בתקופה ה"רגועה" יותר ביחסי הרשות עם המדינה היהודית, לפני ספטמבר 2000, עסקו כלי התקשורת הפלסטיניים בהסתה בלתי פוסקת נגד ישראל: "השלטון הציוני" הואשם בכל עוול אפשרי, ממשי או דמיוני, והוצג כהתגלמות הרוע עלי אדמות. הטלוויזיה והרדיו, הנתונים לשליטת הרשות, צברו כמות נכבדה של "שעות שנאה" – אם להשתמש בביטוי האורוליאני – והעיתונים הפלסטיניים לא בחלו באנטישמיות ארסית.⁴⁰ גילויי המשטמה, ועמם הגלורפיקציה של ה"שאהידים" מבצעי פיגועי ההתאבדות, נעשו חריפים ותכופים יותר במהלך מלחמת הטרור הפלסטינית, ולא שכחו אפילו נוכח ירידת מפלס האלימות בין ישראל לפלסטינים באזור יהודה ושומרון. דוגמה בוטה לסגנון ההסתה הזה היא עלילת דם מן העת האחרונה ממש: ביולי 2008 פרסם אל־חייאת אל־נדידה, עיתונה הרשמי של הרשות, ידיעה שלפיה עורכים "כוחות הכיבוש" ניסויים רפואיים אכזריים באסירים הפלסטינים הנתונים בידיהם. "ישנם אסירים שאיבדו את מאור עיניהם ואת תחושותיהם, כאלו שאיבדו את שפיותם, אחרים שמצבם הנפשי בהידרדרות מתמדת, ואסירים שסובלים מעקרות ואי־יכולת הולדת ילדים", דיווח העיתון, המציית להנחיותיו של אבו מאזן – בעצמו מכחיש שואה, למרבה האירוניה.⁴¹

ההסתה האנטי־ישראלית והאנטישמית בתקשורת הפלסטינית היא תופעה מקוממת, אולם זו המשתוללת במערכת החינוך מדאיגה עוד יותר. ספרי הלימוד שהופצו בבתי הספר הפלסטיניים בחמש־עשרה השנים האחרונות, תחת פיקוח משרד החינוך של הרשות ובעידודו, הם כתבי פלסתר נוטפי ארס, המעודדים שנאת ישראל ואלימות רצחנית נגד היהודים. במקום לחנך לפשרה ולהכרה הדדית, ברוח הסכמי אוסלו, מטיפים טקסטים פדגוגיים אלו לג'יהאד נגד הישות הציונית בכל האמצעים האפשריים, ובכללם "אסתשהאד" (התאבדות

תוך הריגת ישראלים).⁴² ילדים רכים בשנים לומדים לראות במחבלים מתאבדים דמויות הרואיות, ראויות להערצה ולחיקוי, וביהודים – את בעלי בריתו של השטן בכבודו ובעצמו. גם ספרי הלימוד הנלמדים כיום בשטחי הרשות הפלסטינית – לא ברצועת עזה החמאסית, אלא ביהודה ושומרון, שם מושלים לכאורה גורמים מתונים יותר – שוללים את זכות קיומה של ישראל ומציגים את הקמתה כפשע קולוניאלי וכ"קטסטרופה חסרת תקדים בהיסטוריה"; נוסף על כך, הם מתארים את הסכסוך עם המדינה היהודית כמאבק דתי, שתכליתו שחרור האדמות המוסלמיות מעולם של כופרים. למותר לציין שחינוך מסוג זה אינו מותיר תקווה לפיוס בין העמים, לא כל שכן לשלום על בסיס פשרה טריטוריאלית.⁴³

כך מנציחים הפלסטינים את מעגל הדמים של הסכסוך, ויחד עמו גם את אומללותם. ההנהגה שהובילה אותם מדחי אל דחי גזלה מהם את הסיכוי להגשים את חלום העצמאות והשגשוג. במקום לעסוק בבניין מדינה, שקעו הפלסטינים בביצה טובענית של אלימות ושחיתות; במקום להרפות מדרך הטרור, בחרו להקצין את מאבקם בישראל ונקלעו לסחרור של הרס עצמי. החברה הפלסטינית, הקרועה בין הרשות הלא-מתפקדת לשלטון האיסלאמי הקנאי ברצועה, בין הפתחלנד לחמאסטאן, מצויה כעת באחת מנקודות השפל בהיסטוריה שלה. השארתה שם, מתבוססת בכאבה ובזעמה, היא מתכון לאסון, הן עבור הפלסטינים והן עבור שכניהם. אם ישראל רוצה ביציבות, היא יכולה וצריכה לעשות דבר מה בנידון.

ד

דוקטרינת אוסלו כשלה משום שרתמה את העגלה לפני הסוסים: הפלסטינים קטפו הישגים מדיניים אף שלא הוכיחו כי יש ביכולתם – או בדעתם – ליצור מציאות של סדר ויציבות בשטחים שנמסרו לשליטתם. אמת, ישראל תבעה ללא הרף מן הרשות לעמוד בהתחייבויותיה ולנקוט את המהלכים הנחוצים כדי לפרק את תשתיות הטרור שהוקמו בגדה וברצועה; אך העובדה שדרישות אלו הושבו ריקם, מסיבות שונות ומשונות, לא הפריעה למדינאים ישראלים לנהל משא ומתן דיפלומטי עם נציגים פלסטינים על דמותו של "הסדר הקבע". הפארסה המתמשכת הזאת הגיעה לשיאה בוועידת אנאפוליס בנובמבר

2007, שבה הצהירו הישראלים והפלסטינים על שאיפתם להגיע להסכם סופי עד סוף שנת 2008, אף שלעת עתה אין בכוחו של אבו מאזן לאכוף אפילו חוזה שכירות במרכז העיר עזה.

אפשר להבין מדוע מפגינים הפוליטיקאים הישראלים להיטות לשייט במרומי השחקים של "התהליך המדיני" במקום לדשדש בקרקע הבוצית של המציאות בשטח. הרטוריקה האופטימית של שיח אוסלו, שהגיעה לגבהים משיחיים בשנות התשעים, עדיין מהלכת קסם על ציבור ישראלי גדול. גם כיום, לאחר שרבים כל כך חוו התפכחות כואבת, יכול איש ציבור לזכות בפופולאריות רחבה ומיידית אם יבטיח לעשות כל שביכולתו כדי להביא את הסכסוך עם הפלסטינים לידי סיום; במקרים מסוימים, יש בכוחן של הבטחות כאלה להלבין את תדמיתו של הפוליטיקאי בעל המוניטין המוכתם ביותר.

ועם זאת, התמודדות יסודית עם הבעיות שעליהן הצבענו לעיל, עם התחלואים המשבשים כל ניסיון להבנה ולדו־קיום בין הלאומים השכנים, תובעת, כאמור, שינוי של אסטרטגיה. אם ברצונה להימנע ממשגי העבר חייבת ישראל לאמץ גישה חדשה, מפוכחת יותר, במדיניותה כלפי הפלסטינים. גישה כזו צריכה להתמקד בטיפול יסודי, "מלמטה למעלה", בתחלואיה של הרשות ושל החברה הפלסטינית – טיפול פרגמטי, דקדקני, סבלני – במקום בחתירה לפתרון מדיני גרנדיוזי אה־לה אוסלו, המתיימר להתיר באבחה אחת, "מלמעלה למטה", את התסבוכת ביחסי שני העמים. את הסכסוך הישראלי-פלסטיני אי־אפשר לרפא באמצעות תרופת פלא; מן הראוי להתייחס אליו כאל בעיה כרונית, הדורשת תרפיה ממושכת. סיכויו של טיפול כזה טובים כעת מכפי שהיו בעבר, מעצם העובדה שהגורם העיקרי אשר חיבל בו – יאסר ערפאת – חלף מן העולם, ומשום שרבים מן הפלסטינים הבינו כי לא נותרו להם אופציות אחרות.

כדי להוציא אל הפועל את האסטרטגיה המוצעת כאן אין צורך להחזיר את מחוגי השעון לאחור, אל התקופה שקדמה לאוסלו, או אף לפינוי גוש קטיף. הדבר אינו אפשרי, ואף אינו רצוי; ככל שתיחסך ממדינת ישראל השליטה בעם הפלסטיני, כן ייטב. ההתנתקות החפוזה מרצועת עזה, למשל, לא הייתה מהלך אסטרטגי נבון, בלשון המעטה, אולם משנעשתה יש להשלימה – לבטל בהדרגה את תלותה של האוכלוסייה המקומית בסחורות ובשירותים מישראל ולהותיר למצרים לפתוח בפני העזתים שער לעולם. עם זאת, הישראלים אינם יכולים עדיין לנער את חוצנם מן הנעשה בג'נין, בשכם וברמאללה, מרחק קילומטרים ספורים משטחם. עליהם לפעול אפוא בדרכים ישירות ועקיפות על מנת לעודד

את הפלסטינים להוציא אל הפועל את הרפורמות הנחוצות, ולהושיט להם סיוע במידה שיידרשו לכך.⁴⁴ מאחר שסיוע כזה, מצד מי שעדיין נתפס כאויב, עלול להיתקל בהסתייגותם ואף בהתנגדותם של נמעניו, אין הכרח שיהא תמיד אקטיבי; לעתים די בכך שנימנע מלהפריע.

האתגר העיקרי שבפניו ניצבת כיום הנהגת הרשות הוא חילוץ של האוכלוסייה הפלסטינית מן המצוקה הכלכלית הקשה שבה היא שרויה. אף שעד כה הישגיה בתחום זה לא היו מזהירים, בלשון המעטה, נראה כי פניה מועדות לכיוון הנכון. ראש הממשלה מטעמו של אבו מאזן, סלאם פיאד, הוא כלכלן בעל מוניטין בינלאומי, שהפגין עד כה יושרה ואומץ לב ראויים לציון בהתייצבות נגד גילויי השחיתות והקיצוניות בחברה הפלסטינית.⁴⁵ בוועידת פריז שנערכה בדצמבר 2007 עלה בידו לשכנע את המדינות התורמות להזרים מיליארדים נוספים לפלסטינים לאחר שהציג בפניהם תכנית לשיקום כלכלת הרשות.⁴⁶ על הנייר, זוהי תכנית מבטיחה מאוד: הפלסטינים התחייבו לנצל את הכספים המוזרמים אליהם באופן יעיל ואחראי, תוך אימוץ סטנדרטים ניהוליים מתקדמים ושיקופות מרבית. הם הודיעו על כוונתם להפחית בהדרגה את הגירעון המפלצתי של הרשות, לצמצם את המנגנונים הציבוריים אשר התנפחו מעבר לכל פרופורציה עקב קליטת חסרי תעסוקה, ולחדש את הגבייה המסודרת של המסים והאגרות מן האוכלוסייה ומן הרשויות המקומיות. חשוב לא פחות, פיאד הדגיש כי המשק הפלסטיני יתבסס יותר ויותר על המגזר הפרטי, בניסיון ליצור את התנאים להתפתחותה של כלכלת שוק בסגנון מערבי.⁴⁷

אין ספק שזו הצהרת כוונות מעודדת, אף שהרפורמות שפיאד כבר יזם בעת שכהן כשר האוצר של הרשות, בשנים 2002–2005, נחלו הצלחה חלקית מאוד. לישראל יש אינטרס מובהק בהצלחת תכניתו של פיאד, ובעיקר בשיקומו של מעמד הביניים הפלסטיני המוכה; ההיסטוריה מלמדת שמעמד זה אינו רק מנוע של צמיחה כלכלית, אלא גם של תהליכי בניית חברה אזרחית. ישראל יכולה לסייע לעניין באמצעות הסרת מכשולים מדרכם של עסקים קטנים ובינוניים הנאבקים על קיומם, כמו גם בקידום התקשרויות בין יזמים זרים ומקומיים המעוניינים להשקיע בתיעוש המשק הפלסטיני. יזמה כזאת, שיש לקוות כי ירבו כמוה, היא הקמתה של קרן הון סיכון יהודית-ערבית במאי 2008, ששמה לה למטרה לתמוך בתעשיית ההיי-טק הפלסטינית. אם תצלח דרכה של הקרן – הראשונה מסוגה בעולם הערבי – היא תעניק תקווה חדשה לאלפי צעירים פלסטינים בעלי השכלה טכנולוגית, שהתקשו למצוא עד כה תעסוקה הולמת לכישוריהם.⁴⁸ דוגמה חיובית נוספת – ומשמעותית יותר – בהקשר הזה, מציגה

פעילותה של קרן ההשקעות הבריטית 'פורטלנד טראסט', בראשות סר רונלד כהן, המקדמת את הפיתוח הכלכלי של הרשות באמצעות תמיכה בעסקים פלסטיניים והנעת פרויקטים של בניית תשתית ודירור איכותי וזול.⁴⁹

שיתוף פעולה עסקי יכול להועיל ליחסי שני העמים, אולם ברי שמנוף ההשפעה העיקרי של ישראל על הכלכלה הפלסטינית הוא שליטתה במחסומים ובמעברי הגבול. להקלות מבוקרות על חופש התנועה של האוכלוסייה הפלסטינית תהיה השפעה מיידית מבורכת על תנאי החיים ביהודה ושומרון. מובן שישראל אינה יכולה להסיר את כל המחסומים ולהימנע כליל מהטלת סגרים; אם תפעל כך היא תביא על עצמה גלים נוספים של טרור מתאבדים רצחני. אבל יש באפשרותה לסלק מקצת מן המכשולים שהיא מערימה על דרכם של סוחרים ופועלים פלסטינים, להרחיב ולשכלל את המחסומים הממוקמים בנקודות מפתח, שבהן מתקיימת תעבורה ערנית של כוח עבודה וסחורות,⁵⁰ ולהגמיש (או לפחות להסדיר) את רשימת הקריטריונים המנחים שעל פיהם היא מתירה תעבורה כזאת. כל הצעדים האלה תובעים זהירות יתרה, ובביצועם יידרשו הישראלים לעקוב בשבע עיניים אחר התנהגותו של הצד הפלסטיני ולהתאים את מהלכיהם לתגובותיו. יש להניח שארגוני הטרור ימהרו לנצל כל חרך וכל פרצה שמבעדם יוכלו להנחית מהלומות על המדינה היהודית. לפיכך, טוב תעשה ישראל אם תבהיר לפלסטינים שצמצום ההגבלות על תנועתם בשטחי הרשות ומחוצה לה מותנה במידה רבה בתרומתם הפעילה לנטרולו של האיום על ביטחונה.

כדי למלא משימה זו ביעילות, על הפלסטינים להמשיך במשנה מרץ בארגונם מחדש של כוחות הביטחון של הרשות, שבו החלו לפני זמן מה. אבו מאזן הודיע כבר ב־2005 על איחוד הכוחות השונים לשלושה מנגנונים: הביטחון הלאומי, האחראי על שיטור ועל הגנה אזרחית; ביטחון הפנים, העוסק בפעולות סיכול; וזרוע המודיעין. רפורמה הכרחית זו נתקלה בלא־מעט קשיים, בעיקר עקב התנגדותם של חלק מן המנגנונים הקיימים לשינויים המוצעים וסירובן של קבוצות חמושות להתפרק מנשקן.⁵¹ ועם זאת, הודות לשיתוף פעולה עם ארצות־הברית (שהפקידה על הטיפול בסוגיה את הגנרל קית' דייטון),⁵² האיחוד האירופי, קנדה וירדן, שנטלו על עצמם לממן את כוחות הביטחון הפלסטיניים ולאמנם, רשמו אלה לזכותם כמה הישגים מבצעיים בחודשים האחרונים. אלפי שוטרים פלסטינים שהתפרסו מחדש בערים ג'נין ושכם עצרו פעילי חמאס, סגרו מוסדות המזוהים עם ארגוני האיסלאם הרדיקלי, חשפו מעבדות להכנת חומרי נפץ והשיבו מידה של ביטחון לרחובות.⁵³ אף שפעילותם לא הייתה נטולת תקלות, ואף שמוקדם עדיין להעריך את תוצאותיה בטווח הארוך, היא

מעידה לכל הפחות על הרצינות שבה מתייחסת כעת הרשות לאכיפת חוק וסדר בשטחים הנתונים למרותה.

ישראל מילאה וממלאת תפקיד מכריע בהנעתה של הרשות לאמץ מדיניות של "חוק אחד, נשק אחד", שבלעדיה לא תהיה תקומה לחברה הפלסטינית – או רגיעה לאזרחי המדינה היהודית. עד כה השיבה מערכת הביטחון הישראלית בחיוב לפניויותיהן של הרשות ושל המדינות שנחלצו לעזרתה ואפשרה לכוחות פלסטיניים לצאת לאימונים בירדן ולחזור לאחר מכן ליהודה ושומרון.⁵⁴ היא גם התירה את ציודם של הכוחות האלה ברובים, בכלי רכב צבאיים ובאפודי מגן.⁵⁵ זהו סיכון מחושב, אבל נדמה שאין ממנו מנוס. ביולי 2007 נקטה ישראל צעד נועז ושנוי עוד יותר במחלוקת, כאשר הודיעה כי היא נכונה להפסיק את המצוד אחר כ־180 מבוקשים מן התנזים וגדודי חללי אל-אקצה, בתנאי שאלה יחזירו את כלי הנשק שלהם לידי מנגנוני הביטחון הפלסטיניים ויתחייבו שלא לעסוק עוד בפעילות טרוריסטית.⁵⁶ ההסדר נחל בינתיים הצלחה חלקית, ולא נותר אלא לראות אם הוא סולל את הדרך לצמצום משמעותי יותר במספר הפלסטינים האוחזים בנשק בלתי חוקי.

אבל הרפורמה הביטחונית של הרשות הפלסטינית אינה יכולה להתמצות רק באכיפה יעילה יותר של חוק וסדר. עליה לכלול גם שידוד מערכות בתחום המלחמה בטרור. לצורך זה צריכים מנגנוני הביטחון של הרשות לפתח יכולת מבצעית ניכרת בתחום איסוף המודיעין השוטף. הכוחות הפלסטיניים המתאמנים תחת חסות אמריקנית ואירופית עדיין אינם ניחנים ביכולת כזו, עובדה המגבילה את יעילותם ואת טווח פעילותם. זאת ועוד, אם הרשות רוצה להפגין רצינות במאבקה בטרור, עליה לערוך שינויים מקיפים במערכת המשפט הפלסטינית. שיטת "הדלת המסתובבת" ששילחה לחופשי מאות טרוריסטים הלמה היטב את מטרותיו של ערפאת, אך היא גם ערערה את שלטון החוק ברשות מן היסוד. על הפלסטינים להבין כי המאמץ לבלימת הטרור אינו מסתיים במעצרים ובהחרמת נשק; עליהם להעמיד רוצחים ומשלחי רוצחים בפני בית דין, לשפוט אותם ולהענישם. רשות שופטת עצמאית, המונחית ביד האות הכתובה של החוק ואינה מהססת להשית עונשים חמורים על טרוריסטים ועבריינים, אינה בגדר מותרות שאפשר לדחותם לאורך זמן; הפלסטינים צריכים לטרוח על ביסוסה ועל הרחבתה כאן ועכשיו – וישראל, יחד עם המדינות התורמות, חייבות לחזור ולתבוע זאת מהם.

חיזוקה של הרשות השופטת הוא נדבך חשוב בבנייתו של סדר פלסטיני המבוסס על נורמות של ממשל תקין. למרבה הצער, ישראל לא הכירה בעבר

במלוא חשיבותו של תנאי זה ולא התעקשה על מימושו. אמירתו הידועה של ראש הממשלה המנוח יצחק רבין כי הרשות הפלסטינית תוכל להילחם באפקטיביות בטרור מאחר שהיא נהנית מחופש פעולה, "בלי בג"ץ ובלי בצלם", ביטאה השקפה רווחת, המפקקת ביכולתה של דמוקרטיה חוקתית לבלום כוחות פונדמנטליסטיים אלימים. אלא שרבין טעה לא רק נקודתית – הוא לא העריך נכונה את דבקו של ערפאת בטרור – אלא גם עקרונית: משטרים אוטוריטריים מושחתים, המדכאים התנגדות בכוח הזרוע ומפריים דרך קבע את זכויות האדם, מסתכנים בהתפרצות געשית של זעם אצור, שקנאים דתיים יודעים לנצל היטב לצורכיהם. כך אירע, כידוע, באיראן של השאה, שנפלה כפרי בשל לידי האיתוללות, וכך קרה גם – בהבדלים מסוימים ובאופן מרוסן בהרבה – בבחירות האחרונות למועצה המחוקקת הפלסטינית, שבהן זכה החמאס ברוב הקולות.

אין ספק שההתנסות האלקטורלית העגומה של ינואר 2006 עלולה לרפות את ידיהם של תומכי הדמוקרטיזציה בעולם הערבי בכלל ובחברה הפלסטינית בפרט. ועם זאת, יש לזכור שניצחון החמאס בבחירות הושג בהליך פגום מלכתחילה: עצם השתתפותו של ארגון טרור מזוין בבחירות היא תופעה שאינה מתקבלת על הדעת בממשל מתוקן (והאמריקנים טעו מרה כאשר התירו אותה). יתר על כן, הניסיון מלמד שחברה השומרת על נורמות דמוקרטיות לאורך זמן מפתחת גם בלמים יעילים יותר בפני קנאות. שלטון שהלגיטימציה שלו נשענת על הסכמה עממית רחבה יכול לטפל לא רק בגילויים החיצוניים של אלימות טרוריסטית, אלא גם בכוחות הפנימיים, התת-קרקעיים, המזינים אותה.

לשם כך יש למלא, כמובן, את המסגרת הפורמלית של הדמוקרטיה בתוכן – כלומר ב"רוח" הדמוקרטית. התנאים להתפתחותה של רוח כזאת דווקא מתקיימים בחברה הפלסטינית, שמסורת ארוכת שנים של התנגדות לישראל והיחשפות לאורחותיה הדמוקרטיים שיוו לה אופי תוסס ומרדני; גם ערפאת, המנהיג המיתולוגי שהכיר היטב את נפש בני עמו, ידע שלא יוכל לכפות עליהם עריצות גלויה. הקולקטיב הפלסטיני ניחן, אם כן, בתשתית המנטלית הנחוצה לכינונה של דמוקרטיה אמיתית, אבל עוד נותר לו לבנות על יסודה חברה אזרחית משגשגת, שבה מתקיימת פעילות חופשית של מוסדות ושל גופים וולונטריים אשר אינם כפופים לתכתיביו של השלטון. כמה ארגונים כאלה קיימים ביהודה ושומרון עוד מתקופת הממשל הצבאי הישראלי, אך חלק לא-מבוטל מהם מזדהה עם הטרור ועם האיסלאם הקיצוני. כדי לבלום את השפעתם ולהעמיד מולם אלטרנטיבה ראויה, חייבות ישראל והמדינות התורמות והמעורבות לעזור

כמיטב יכולתן למוסדות ולאישים פלסטיניים המפגינים מחויבות אמיתית לערכי הדמוקרטיה וזכויות האדם. גורמים אלו לא זכו בעבר לתמיכה ישראלית, אמריקנית או אירופית, משום ששימשו אפוזיציה לערפאת – "קבלן הביצוע", לכאורה, של אסטרטגיית אוסלו – ועל כן נחשבו למטרד; הביקורת החריפה שמתחו על הממסד הישראלי בהזדמנויות שונות בוודאי לא העלתה את קרנם בעיניו. כעת, על כל פנים, ברור לכל שפלסטיני המבקש את ישראל על סמך השקפת עולם מוסרית ופוליטית נאורה הוא בן שיח אמין לאין־ערוך מזה הנענה לחיזוריה או מבקש את קרבתה מתוך אינטרס מפוקפק.

הבראה כלכלית, מאמץ לכינונו של שלטון חוק ותהליך של דמוקרטיזציה הם תנאים חשובים לשיקומה של החברה הפלסטינית – אולם אין בהם די.⁵⁷ עשרות שנים של מאבק, של השפלה, ובעיקר של הסתה ואינדוקטרינציה לשנאה הרעילו את התודעה הקולקטיבית הפלסטינית והצמיחו פולחן עממי מורבידי של טרור מתאבדים, שהעולם לא ידע כמותו. על הפלסטינים להבין שכל עוד יוסיפו לראות עצמם כקרבנות של רוע דמוני וכל עוד ימשיכו לגדל את צאצאיהם כשאהידים בג'יהאד נגד הציונות, לא תיפסק האלימות ולא יעלה בידם לבוא אל המנוחה ואל הנחלה. רביזיה מקיפה בתוכני החינוך הפלסטיני אינה רק אינטרס ישראלי אלא גם צורך מהותי של הפלסטינים עצמם. ישראל תקשה ללחוץ עליהם לבצע שינוי כזה, אולם הקהילה הבינלאומית יכולה גם יכולה: חלק ניכר מן הסיוע המאסיבי שביקשו הפלסטינים מן המדינות התורמות בוועידת פריז בדצמבר 2007 מיועד להשקעה במערכת החינוך.⁵⁸ יתר על כן, ארגון אונר"א ('סוכנות הסעד והתעסוקה לפליטים פלסטינים של האו"ם'), הממומן בידי ארצות־הברית, האיחוד האירופי, קנדה ומדינות נוספות, מפעיל קרוב למאה בתי ספר ביהודה ושומרון.⁵⁹ מן הראוי שהסיוע המועבר בערוצים אלו יותנה, בין היתר, בהכשרת מורים שאינם מזדהים עם המאבק הטוריסטי ובהכנת ספרי לימוד חדשים, המקדמים מודרניזציה, סובלנות והומאניזם, במקום נחשלות, קנאות ואיבה.

כמה מן הרפורמות המוצעות כאן יצאו כבר לדרך, חלקן מצויות עדיין בשלבים עובריים ומקצתן נותרו על הנייר. כדי שתישאנה פרי, יש לבצע אותן במקביל: אי־אפשר לנתק התייעלות כלכלית מאכיפת חוק וסדר, או מלחמה בטרור מדמוקרטיזציה והפסקת החינוך לשנאה. התהליכים הללו כרוכים זה בזה לבלי התר; והבשלתם מותנית בראש ובראשונה בנכונותה – או באילוצה – של ההנהגה הפלסטינית לעשות את הנדרש ממנה על מנת להציל את עמה מפני חורבן ודאי. כדי להבטיח זאת, על ארצות־הברית והמדינות התורמות

לגבש "מפת דרכים" חדשה, שתקבע תנאים ברורים לשיתוף הפעולה שלהן עם הרשות ומגנוניה. בעבר נהנו הפלסטינים מתמיכה עולמית ומסיוע כלכלי נדיב הגם שהפרו כל הבטחה ומעלו בכל התחייבות; המדיניות שנקטה מולם פשוט לא סיפקה להם תמריץ אמיתי לשנות את אורחותיהם. רק התעקשות בלתי מתפשרת מצד ישראל והקהילה הבינלאומית על עיקרון של Quid pro quo – תמורה בעד תמורה – עשויה להנביט את זרעי השינוי הנחוץ בקרקע הבוצית הזאת.

ה

האסטרטגיה שהתוונו לעיל אינה מעוררת השראה או התלהבות; ספק אם יש בכוחה לסחוף המונים או לגרוף פרסים בינלאומיים יוקרתיים. היא תובעת שקדנות, ובעיקר סבלנות. אימוצה כרוך בוותור על העכשוויים ועל הלהיטות למצוא "פתרון" מידי לסכסוך הישראלי-פלסטיני, לטובת גישה מעשית יותר, המתמקדת לעת עתה ב"ניהול" הסכסוך. הפרדיגמה החדשה אינה בהכרח שאפתנית פחות מקודמתה: גם היא חותרת להפסקת שליטתה של ישראל בפלסטינים ולבניית סדר חדש, יציב ובטוח יותר, ממערב לנהר הירדן, אולם היא מתחילה את מלאכת הקמתו של הסדר הזה מן היסודות – וממשיכה משם, בהדרגה ובזהירות, כלפי מעלה. היא נשענת על ההבנה – שנעלמה עד כה מבינתם של מדינאים ישראלים – שבמרחב הגיאוגרפי שבו אנו חיים, "המציאות היא היוצרת את ההסכמים", כדבריו של המזרחן גיא בכור, "ולא ההסכמים את המציאות".⁶⁰

במאמר זה הצבענו רק על פן אחד, קונסטרוקטיבי, של המדיניות שצריכה ישראל לאמץ ביחס לפלסטינים. הפן האחר תובעני יותר וחשוב לא פחות: ההתמודדות עם הטרור של האיסלאם הרדיקלי. הישות שהקים החמאס בעזה מאיימת הן על המדינה היהודית והן על הרשות הפלסטינית. עצם קיומה גורר את שני העמים להסלמה מסוכנת, שסופה מי ישורנה. אין בכוחם של אבו מאזן ואנשיו לנטרל איום זה או להכילו; משימה זו נופלת על כתפיה של ישראל. למרבה הצער, המנהיגות הישראלית של השנים האחרונות לא הפגינה נחישות מספקת בטיפול ובתופעה וביצעה שורה של משגים הרי אסון: ההתנתקות החד-צדדית מרצועת עזה, שהחריבה יישוב יהודי משגשג והציגה לעולם מדינה

המצויה במגמת נסיגה והתקפלות תחת אש; הדחייה המתמשכת של המערכה הקרקעית נגד תשתית הטרור ברצועה, המאפשרת ללוחמי הגרילה הפלסטינים להתחפר ולהתחמש היטב לקראת העימות הממשמש ובא; ונכונותם של קברניטי המדינה לשלם מחיר מופקע תמורת שחרורם של חיילים חטופים, או אפילו החזרת גופות, המבהירה לפלסטינים – גם למתונים שבהם – כי דרך המאבק המזוין מפיקה בכל זאת תוצאות שההידברות הפייסנית מתקשה להשיג.

שום דיאלוג לא יצלח ושום רפורמה לא תעלה יפה כל עוד סוברים הפלסטינים – והערבים בכלל – כי אפשר להכניע את המדינה היהודית בכוח הזרוע. ההיסטוריון האמריקני דניאל פייס כבר העיר, ובצדק, שהמניע לקיצוניות בקרב הפלסטינים אינו הייאוש מן המצב, אלא דווקא התקווה – האמונה שאפשר להביס את הישות הציונית.⁶¹ אם תהסס ישראל להפעיל עוצמה צבאית מוחצת נגד מורסת הטרור התופחת בעזה, יתרשמו אויביה כי כושר העמידה שלה הולך ומתרופף וכי אפשר לדחוק אותה אל הפינה. הרושם הזה מסוכן יותר מכל קטיושה או קסאם, ויש להפיג אותו במהרה; זה מאה שנים נאלצים היהודים היושבים בציון להוכיח מפעם לפעם כי אין הם חוששים להילחם, וספק רב אם יוכלו להניח את נשקם בעתיד הקרוב. היטב ניסח זאת ד"ר משה ביילינסון, במאמר שפרסם בעיתון דבר ב־23 ביוני 1936, בראשית מאורעות תרצ"ז–תרצ"ט העקובים מדם. בתשובה לשאלה "עד מתי?" החוזרת ונשנית מאז, כתב ביילינסון: "עד שהנלהב והנועז ביותר במחנה האויב, בכל מחנות האויבים באשר הם שם, ידע: אין אמצעי לשבור את כוח ישראל בארצו כי הכרח החיים אתו ואמת הקיום אתו ואין דרך בלתי אם להשלים אתו. זהו טעם המערכה".⁶²

הישראלים אינם צריכים לזנוח את שאיפתם לשלום אמיתי עם הפלסטינים. ארגונה מחדש של החברה הפלסטינית, על פי העקרונות והמתווה ששרטטנו, עשוי להניח את המסד להסדר עתידי שיממש חלק מן התקוות שנתלו באוסלו. אולם כדי שהסדר כזה, הכרוך בפשרות מכאיבות,⁶³ יהפוך ביום מן הימים מחלום למציאות, נדרשים שני תנאים מקדימים: האחד – הכרה פלסטינית חד-משמעית בזכותה של ישראל להתקיים כמדינה יהודית; והשני – העמדת הממשל העצמי הפלסטיני על אדנים כלכליים, פוליטיים וביטחוניים מוצקים. הדרך למטרה הנכספת הזאת עוד ארוכה, וברי שהמשך הנסיעה המקרטעת ברכבת שיצאה מאוסלו ושעברה דרך טאבה ואנאפוליס, לא יביאנו לשם. המסלול המדיני הנוכחי, המחייב את ישראל לויתורים ולסיכונים ממשיים, ואת הפלסטינים רק להצהרות ריקות מתוכן, לא יוליד שלום כי אם מלחמה; לכל

היותר, הוא ייצור אשליה של פיוס ושל התקדמות, שתתמוסס עד מהרה לקול ההתפוצצויות וירי המקלעים. כדי למנוע את התממשותו של התרחיש המוכר – מוכר מדי – הזה, חייבים הצדדים, מי מרצון ומי תחת לחץ, לרדת מן הקרון שאינו מוביל לשום מקום ולעלות, לשם שינוי, על הרכבת הנכונה.

רב-אלוף (מיל') משה יעלון היה ראש המטה הכללי של צה"ל בשנים 2002–2005, וכיום הוא עמית בכיר במכון אדלסון ללימודים אסטרטגיים במרכז שלם.

הערות

1. מצוטט אצל: Renate Wind, *Dietrich Bonhoeffer: A Spoke in the Wheel*, trans. John Bowden (Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans, 1991), p. 107.

2. הדימוי של תהליך השלום כרכבת התחבב מאוד על מדינאים ועל פרשנים. שמעון פרס, לדוגמה, השתמש בו בנאום שנשא בכנסת ישראל ב-3 בדצמבר 2007, במלאות שישים שנים להצבעת האו"ם על תכנית החלוקה. "האם זו רכבת ההיסטוריה שעצרה בתחנת אנאפוליס?" שאל פרס. "הדרך ארוכה, מפותלת, זרועה סיכונים ורצופה מארבים, וגם אם הגלגלים חורקים, הקרונות פרוצים ומוקשים מוסתרים בדרך, בכל זאת מוסכם שהתחנה הבאה צריכה להיות תחנת השלום, תחנה שדור ההורים החמיץ ואסור שיחמיץ גם דור הבנים". דברי הכנסת, ישיבה מיוחדת של הכנסת לציון שישים שנה להחלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר, 3 בדצמבר, 2007.

3. ראה, למשל, רונן ברגמן, והרשות נתונה: איפה טעינו? כך הפכה הרשות הפלסטינית לפס ייצור של שחיתות וטרור (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2002); יוסי ביילין, מדרך ליונה פצועה (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2001); גלעד שר, במרחק נגיעה: המשא ומתן לשלום 1999–2001: עדות (תל אביב: משכל, 2001); איתמר רבינוביץ, חבלי שלום: ישראל והערבים 1948–2003 (תל אביב: דביר, 2004); רביב דרוקר ועפר שלח, בומרנג: כישולן המנהיגות באינתיפאדה השנייה (ירושלים: כתר, 2005); מתי שטיינברג, עומדים לגורלם: התודעה הלאומית הפלסטינית 1967–2007 (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2008); לב גרינברג, שלום מדומיין. שיח מלחמה: כשל המנהיגות, הפוליטיקה והדמוקרטיה בישראל 1992–2006 (תל אביב: רסלינג, 2007).

4. כפי שמסביר יאיר הירשפלד, מרצה להיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטת חיפה ומהוגי הסכמי אוסלו: "ראש הממשלה רבין חשב, בדומה ליוסי ביילין ולי, כי יש טעם לנוע קדימה במהירות יחסית ולנצל את התנופה ואת האמון שהושג כדי להתוות מדיניות לבניית יציבות כחלק מההסדר של מעמד הקבע... מדיניות של בניית יציבות תוכל להתקיים רק לאחר

חתימה על הסכם מעמד הקבע, אך נראה כי עד אז יאפשר התהליך להניח את אבני הפינה לחיפוש היציבות". יאיר הירשפלד, אוסלו: נוסחה לשלום (תל אביב: עם עובד, 2000), עמ' 272.

5. זהו נוסח האגרת ששיגר ערפאת לראש הממשלה יצחק רבין ב־9 בספטמבר 1993. ראה האתר של מרכז ירושלים למדיה ולתקשורת, www.jmcc.org/research/series/dop.html#letters.

6. ב־24 באפריל 1996 החליטה המועצה הלאומית הפלסטינית, שהתכנסה בעזה, כי יש לשנות את הסעיפים באמנה הפלסטינית אשר אינם עולים בקנה אחד עם ההכרה במדינת ישראל, שעליה התחייב ערפאת במסגרת הסכמי אוסלו. ברם, המועצה רק יצאה בהצהרת כוונות – שיועדה לאזניים אמריקניות וישראליות – ולא שינתה בפועל את הסעיפים המדוברים. לפיכך, האמנה המקורית, הקוראת להשמדת ישראל, עומדת בתוקפה עד היום.

7. בריאיון שהעניק לעיתון הירדני אל־דוסטור ושהתפרסם ב־28 בפברואר 2008, התגאה יושב ראש הרשות אבו מאזן בכך שהפלסטינים התנגדו בתוקף להגדרתה של ישראל כמדינה יהודית בהודעת הסיכום של ועידת אנאפוליס – התעקשות שכמעט הובילה לפיצוץ האירוע, לטענתו. רועי נחמיאס, "אבו מאזן: לא שולל חזרה למאבק מזוין בישראל", *Ynet*, 28 בפברואר, 2008, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3512406,00.html. ואכן, סאיב עריקאת, חבר צוות המשא ומתן הפלסטיני שניהל מגעים אינטנסיביים עם ישראל לפני הוועידה, הדגיש באוזני העיתונאים כי שני הצדדים התקשו להגיע להסכמה סביב הצהרה משותפת, מאחר שהפלסטינים דחו את הדרישה להכיר בישראל כמדינה יהודית. רוני סופר וסוכנויות הידיעות, "עריקאת: הפגישה קשה, טרם החל ניסוח ההצהרה", *Ynet*, 12 בנובמבר, 2007, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3470682,00.html.

8. Carl von Clausewitz, *On War*, trans. Michael Howard and Peter Paret (Princeton: Princeton, 1976), p. 87.

9. רדיו "קול פלסטין", 22 באפריל, 1996. מצוטט אצל שטיינברג, עומדים לגורם, עמ' 354.

10. אל־ערב, 24 ביוני, 2001.

11. בהקשר הזה יש להזכיר את אירועי מנהרת הכותל (24–27 בספטמבר 1996), שבמהלכם נהרגו שבעה־עשר חיילי צה"ל, ואת המהומות האלימות שפרצו בשטחים ב"יום הנכבה" ב־15 במאי 2000.

12. על כך מעיד, למשל, ממדוח נופל, אחד מבכירי אש"ף לשעבר ומיועצי ערפאת, בספרו אנפיר עמלית (אל־סלאם) [פיצוץ תהליך השלום] (אמאן: אל־אהליא, 2002). את הספר אפשר לקרוא בערבית באתר www.mnofal.ps/books/intifada/?lg=ar.

13. נחום ברנע, שמעון שיפר ואורלי אזולאי־כץ, "הייתי מוכן לסיים את הסכסוך במחיר כואב", ידיעות אחרונות, 18 בספטמבר, 2000, עמ' 2.

14. במובן זה, לפחות, נהג ערפאת לפי המתכונת הקבועה של התגובות הפלסטיניות האלימות להצעות קודמות לחלוקת הארץ – זו של ועדת פיל ב־1937 וזו של האו"ם ב־1947.

15. התנהגותו של ערפאת ניפצה את האשליה שטיפחו כמה מבני שיחו הישראליים כי אפשר להגיע עמו להסדר על בסיס שיקולים פרגמטיים ורציונליים. שר החוץ לשעבר שלמה בן עמי, שהשתתף בוועידת קמפ דייוויד, הודה בריאיון עיתונאי כי הגיע למסקנה ש"ערפאת הוא לא מנהיג ארצי. הוא אדם דתי... בקמפ דייוויד היה ברור שהוא לא מחפש פתרונות מעשיים אלא ממוקד בנושאים המיתולוגיים: זכות השיבה, ירושלים, הר הבית. הוא מרחף בגבהים של

האתוס האיסלאמי ואתוס הפליטות והאתוס הפלסטיני". ארי שביט, "היום שבו מת השלום", מוסף הארץ, 14 בספטמבר, 2001.

16. "המשחק הכפול" של ערפאת במהלך מלחמת הטרור הפלסטינית (המכונה האינתיפאדה השנייה) מתואר היטב אצל בארי רובין וג'ודית קולפ רובין, 'אסר ערפאת: ביוגרפיה פוליטית, תרגמה דרורה בלישה (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2006), עמ' 268–288.

17. אישור לכך נתן זכריה זבידי, שעמד בראש גדודי חללי אל-אקצה בג'נין, בריאיון שהעניק לא מזמן לעיתון הארץ: "בימי אבו-עמאר [יאסר ערפאת] הייתה לנו תכנית, הייתה אסטרטגיה והיו הוראות שלו, שאנחנו ביצענו", אמר זבידי. "כל מה שנעשה באינתיפאדה נעשה בהוראת ערפאת, אבל הוא לא היה צריך לומר לנו את הדברים מפורשות, הבנו את המסר שלו". אבי יששכרוף, "ב-2008 תהיה כאן מלחמה", הארץ, 4 באפריל, 2008. ראוי להזכיר בהקשר זה כי תכניות בעלות השלכות הוות אסון יוצאות לעתים לדרכן מבלי שאביהן-מולידן יצטרך – או ירצה – להורות עליהן בכתב. בהקשר זה ראוי להזכיר את העובדה שעד כה לא נמצא, למשל, צו בחתימתו של היטלר המורה על "הפתרון הסופי". בספר מסל'א הפקודות טוען ההיסטוריון יגאל עילם כי כלל לא היה צורך בצו כזה. כל הדרגים הגרמניים הבכירים שהיו מעורבים בתכנית הבינו היטב למה מצפה מהם הפיהרר. כל שצריכה המנהיגות לעשות במצבים מעין אלה, כותב עילם, הוא "ליצור מצב של שחרור חרצובות, פתיחת שערים. כוחות הלחץ בשדה כבר יעשו את שלהם. תמיד יהיה מי שייטול יזמה, תמיד יהיה מי שידחף קדימה. היזמה תיוולד כמו מאליה. תתפתח תגובת שרשרת שתגבר ותתעצם". יגאל עילם, מסל'א הפקודות (ירושלים: כתר, 1990), עמ' 185.

18. בהקשר זה ראה ברגמן, והרשוות נחונה, עמ' 17–28.

19. בהקשר זה ראה את הדו"ח המיוחד שהכין צוות בראשות השר דני נווה בנושא "מעורבות ערפאת, בכירי 'הרשות הפלסטינית' והמנגנונים בטרור נגד ישראל", משרד ראש הממשלה, 2002 www.pmo.gov.il/PMO/Archive/Spokesman/2002/%D7%9E%D7%90%D7%99/Spokesman6637.htm.

20. ראה, למשל, את דבריו של אבו מאזן בפני בני נוער פלסטינים ב-20 באוגוסט 2005, ערב פינוי הרצועה: "אחרי שנגמר הג'יהאד הקטן של שחרור האדמה מתחיל הג'יהאד הגדול – המערכה על הכלכלה ועל בניית המולדת". עלי ואקד, "אבו מאזן: 'נגמר הג'יהאד הקטן, התחיל הג'יהאד הגדול'", *Ynet*, 20 באוגוסט, 2005, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3130491,00.html.

21. הקוראן, תרגם אורי רובין (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 2005), עמ' 144, ההדגשה שלי. לגבי השקפת העולם של החמאס והמסקנות המעשיות שהוא גוזר ממנה, ראה שטיינברג, עומדים לנורלם, עמ' 219–294.

22. דיון מאיר עיניים בסוגיה ניתן למצוא באסופת המאמרים: Michael Keating, Anne Le More, and Robert Lowe, eds., *Aid, Diplomacy, and Facts on the Ground: The Case of Palestine* (London: Chatman House, 2005).

23. הנתונים המספריים מופיעים בדו"ח של ועידת האו"ם לסחר ולפיתוח מ-2006, UNCTAD – United Nations Conference on Trade and Development, "The Palestinian War-Torn Economy: Aid, Development and State Formation," New York and Geneva, 2006, www.unctad.org/en/docs/gdsapp20061_en.pdf.

Steven Erlanger, "Aid to Palestinians Rose Despite an Embargo," *New York Times*, 24 March 2007.

Elaine Sciolino, "\$7.4 Billion Pledged for Palestinians," *New York Times*, December 18, 2007.

26. ראה את הדו"ח המלא באתר של קרן המטבע הבינלאומית, "Economic Performance and Reform under Conflict Conditions," International Monetary Fund, West Bank and Gaza, September 15, 2003, www.imf.org/external/pubs/ft/med/2003/eng/wbg/wbg.pdf.

27. בתחקיר של תכנית הטלוויזיה האמריקנית "שישים דקות", ששודר ב-9 בנובמבר 2003, צוטטו פקידי ממשל אמריקנים שהעריכו כי "שווי" של ערפאת נע בין מיליארד דולר לשלושה מיליארד דולר. ראה www.cbsnews.com/stories/2003/11/07/60minutes/main582487.shtml, ראש אמ"ן, האלוף אהרון (פרקש) זאבי, העיד בפני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת ב-13 באוגוסט 2003 כי הונו האישי של ערפאת מסתכם ב-1.3 מיליארד דולר. ראה סמדר שמואלי, "אמ"ן: ההון שבשליטת ערפאת מגיע ל-1.3 מיליארד דולר", *Ynet*, 13 באוגוסט, 2002, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-2058616,00.html. בשל מורכבותה וחשאייתה של מערכת ההשקעות וחשבונות הבנק הבינלאומית שניהל מוחמד ראשיד עבור ערפאת במשך שנים, אפשר שהסכום המדויק לא ייוודע לעולם.

28. "Billionaires: Kings, Queens & Despots List," *Forbes*, March 17, 2003, www.forbes.com/forbes/2003/0317/134.html.

29. ראה בעניין זה רונן ברגמן ודוד רטנר, "האיש שבלע את עזה", מוסף הארץ, 4 באפריל, 1997.

30. ברבע השלישי של שנת 2000, ערב פרוץ מלחמת הטרור הפלסטינית, עבדו בישראל קרוב ל-120 אלף פועלים פלסטינים מיהודה ושומרון וכ-30 אלף מן הרצועה. ראה הנתונים המצוטטים בדו"ח המתאם המיוחד מטעם האו"ם, "The Impact of Closure and Other Mobility Restrictions on Palestinian Productive Activities," Office of the United Nations Special Coordinator, October, 2002, p. 26, www.un.org/News/dh/mideast/econ-report-final.pdf.

31. הרשות מעסיקה בעת הנוכחית כ-150 אלף איש – כשליש מכוח העבודה הפלסטיני. נכון לשנת 2008, תשלום המשכורות של העובדים הללו מסתכם ב-1.4 מיליארד דולר – קרוב למחצית מן התקציב הכללי של הרשות, העומד כרגע על 3.3 מיליארד דולר. ראה Muhammad Yaghi, "Financial Crisis Grips Fayad Government," *The Washington Institute for Near East Policy*, PolicyWatch no. 1396, August 8, 2008, www.washingtoninstitute.org/templateC05.p hp?CID=2920. הגירעון התקציבי של הרשות הפלסטינית עמד ב-2007 על כ-28 אחוזים מן התמ"ג. אפילו במסגרת מהלך השיקום הכלכלי המתוכנן של הרשות לשנים 2008–2010 צפוי הגירעון התקציבי השנתי של הרשות להסתכם בכ-1.3 מיליארד דולר. ראה דו"ח קרן המטבע הבינלאומית, "Macroeconomic and Fiscal Framework for the West Bank and Gaza First Review of Progress," Staff Report for the Meeting of the Ad-Hoc Liaison Committee, May 2, 2008, www.imf.org/external/np/wbg/2008/pdf/050208.pdf. לניתוח הגורמים שהביאו לתפיחת המגזר הציבורי הפלסטיני ראה אמיר קוליק, "מקרה סעד בינלאומי: המשבר הכלכלי ברשות הפלסטינית", עדכן אסטרטגי (המכון למחקרי ביטחון לאומי), כך 10, גיליון 1 (יוני 2007), עמ' 59–63.

32. עוני מרוד מוגדר כהכנסה חודשית של 1,837 שקלים למשפחה בת שש נפשות, כלומר תקציב של עשרה שקלים ביום לנפש.

33. על פי נתוני דו"ח הבנק העולמי ממאי 2008. ראה "Implementing the Palestinian Reform and Development Agenda," Economic Monitoring Report to the Ad-Hoc Liaison Committee, May 2, 2008, http://domino.un.org/pdfs/WB_PalReformAHCLdoc020508.pdf

34. מספר זה היה בגדר הפרה בוטה של הסכם הביניים, "אוסלו ב", מספטמבר 1995, שבו נקבע כי "משך תקופת הביניים, לא יעלה מספרם הכולל של השוטרים במשטרה הפלסטינית על כל ענפיה בגדה המערבית וברצועת עזה על 30,000". ראה "הסכם ביניים ישראלי-פלסטיני בדבר הגדה המערבית ורצועת עזה, נספח 1, סעיף [3]IV", 28 בספטמבר, 1995, www.knesset.gov.il/process/docs/heskemb2.htm#4. ראה גם אבנר אברהמי, "הצבא שמנגד", הארץ, 7 ביוני, 2001. עם הזמן גדלה מצבת כוח האדם של כוחות הביטחון הפלסטיניים, והיא עומדת כיום כנראה על קרוב ל-60 אלף איש.

35. גם בנקודה זו הפרו הפלסטינים את הסכם הביניים עם ישראל, שקבע כי "לבד מהמשטרה הפלסטינית וכוחות צבאיים ישראליים, לא יוקמו ולא יפעלו כוחות מזוינים אחרים בגדה המערבית או ברצועת עזה". ראה "הסכם ביניים ישראלי-פלסטיני בדבר הגדה המערבית ורצועת עזה, סעיף [3]XIV", 28 בספטמבר, 1995, www.knesset.gov.il/process/docs/heskemb1.htm#2e

36. ראה, למשל, ארנון רגולר, "ה'תוהו ובוהו' בשטחים הופך יותר ויותר למאבק מכוון מלמעלה בין מנגנוני הרשות", הארץ, 15 באוקטובר, 2004.

37. לנוסח המתורגם לאנגלית של חוק היסוד ראה www.mideastweb.org/basiclaw.htm

38. להצצה בשגרה הזאת ראה למשל עלי ואקד, "עיתונאים פלסטינים שובתים במחאה על אלימות ברשות", *Ynet*, 15 בפברואר, 2004, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-2874923,00.html

39. יש להניח שהקמפיין הציבורי של דחלאן למען ביעור השחיתות ברשות היה תרגיל מחושב לחיזוק מעמדו הציבורי לקראת מאבק הירושה לאחר מות ערפאת. ראה עלי ואקד, "משבר קשה בין דחלאן לערפאת", *Ynet*, 4 בנובמבר, 2001, www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-1272968,00.html; עלי ואקד, "ערפאת נאלץ לדון בדרישות לרפורמה ברשות", *Ynet*, 6 בפברואר, 2001, www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-501008,00.html

40. בעניין זה ראה את הדו"ח המיוחד של איתמר מרכוס וברברה קרוק, "הרוג יהודי – תגוע לגן עדן", מבט לתקשורת הפלסטינית, ינואר 2005, www.pmw.org.il/kjgh-heb.htm

41. בעניין זה ראה איתמר מרכוס ויערה פירון, "עלילת הרשות הפלסטינית לקראת שחרור האסירים: ישראל מבצעת ניסויים רפואיים באסירים – כמו הנאצים", מבט לתקשורת הפלסטינית, 8 ביולי, 2007, www.pmw.org.il/heb/news/i206426.html. בנוגע לעבודת הדוקטור של אבו מאזן מ-1982, שבה הוא גורס כי מספרם של הקרבנות היהודים בשואה היה "פחות ממיליון" ומעלה ספקות בנוגע לשימוש בתאי הגזים להשמדת יהודים, ראה אתר של 'המכון לחקר התקשורת במזרח התיכון', www.memri.org/bin/articles.cgi?Area=ia&ID=IA9502

42. ראה נועה מרידור, "בדיקת ספרי לימוד פלסטיניים לכיתות ה' ו' לשנת הלימודים 2004–2005", מרכז המידע למודיעין ולטרור, המרכז למורשת המודיעין, 9 בפברואר, 2006.

www.terrorism-info.org.il/malam_multimedia/Hebrew/heb_n/pdf/as_nm.pdf. הדו"ח חושף ביטויים קשים של הסתה אנטי-ציונית והטפה לאלימות בספרי הלימוד הפלסטיניים מן השנים 2004-2005.

43. לדו"ח השנתי של מכון 'מבט לתקשורת הפלסטינית' בנושא זה ראה Itamar Marcus and Barbara Crook, "From Nationalist Battle to Religious Conflict: New 12th Grade Palestinian Schoolbooks Present a World without Israel," Palestinian Media Watch, February 2007, www.pmw.org.il/BookReport_Eng.pdf.

44. התלות הכרונית של הרשות בסיוע בינלאומי אינה בריאה, אולם היא מאפשרת למדינות מפותחות ולגופים כלכליים אחרים, דוגמת הבנק העולמי וקרן המטבע הבינלאומית, להתוות מסלול התפתחות אופטימלי לכלכלה הפלסטינית. התלות הזאת גם מאפשרת לישראל להפעיל מנופים שונים של לחץ עקיף על הפלסטינים, באמצעות תורמות כמו ארצות-הברית ומדינות האיחוד האירופי, המעוניינות בשיכון האלימות והמתרחקות באזור.

45. ראה עקיבא אלדר, "סלאם ישלם", הארץ, 2 במרץ, 2008; Steven Erlanger, "An Economist's Task: Building a Model for His People," *New York Times*, August 25, 2007.

46. התכנית לשיקום כלכלת הרשות הפלסטינית פורסמה בשם Palestinian Reform and Development Program (PRDP).

47. לפירוט התכנית במסמך שהגישה הרשות הפלסטינית למדינות התורמות בוועידת פריז, ראה, Palestinian National Authority, "Building a Palestinian State," Paris, December 17, 2007, imeu.net/engine/uploads/pna-full-report.pdf (להלן "לבנות מדינה פלסטינית").

48. גיא גרימלנד, "תעשייה ללא מחסומים", דה מרקר, 20 במאי, 2008.

49. ארי שביט, "קרן התקווה של פורטלנד", הארץ, 3 ביוני, 2005. וראה גם אתר הבית של הקרן, www.portlandtrust.org/index.html.

50. כך נעשה, למשל, במחסום ג'למה, מצפון לג'נין, ובמחסומים בית לחם ונועמון, הצמודים ל"עוטף ירושלים", שבהם נבנו ונבנים טרמינלים משוכללים.

51. עלי ואקד, "אבו מאזן הודיע: אוחדו מנגנוני הביטחון", *Ynet*, 14 באפריל, 2005, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3072709,00.html.

52. ראה אלוף בן, "כוח דייטון", הארץ, 8 באוגוסט, 2008.

53. ראה למשל ברק רביד ואבי יששכרופ, "דו"ח השב"כ: הפלסטינים עצרו 250 פעילי חמאס", הארץ, 7 בינואר, 2008; אבי יששכרופ, "הביטחון הלאומי בג'נין לוקח אחריות", הארץ, 21 במאי, 2008.

54. אבי יששכרופ, "יחידת העילית הפלסטינית מסיימת את אימוניה בירדן", הארץ, 6 באפריל, 2008.

55. אלוף בן, "ישראל תעביר מאות כלי רכב צבאיים ואפודי מגן לרשות", הארץ, 10 באוגוסט, 2008; אמיר בוחבוט, "באישור ישראל: אלף רובי קלצ'ניקוב עברו מירדן לרשות", ידיעות אחרונות, 5 בספטמבר, 2008.

56. רוני סופר ועלי ואקד, "אולמרט מאשר: יש הסכם מבוקשים", *Ynet*, 14 ביולי, 2007.

57. השקפה רווחת גורסת כי הטרור נובע ממצוקה כלכלית ומבערות. ואולם, מחקר שנערך בידי אלן קרוגר מאוניברסיטת פרינסטון וג'יטקה מלצ'קובה מאוניברסיטת קרל בפראג והתפרסם ב-2002 בדק את הרקע החברתי והכלכלי של אנשי החיזבאללה בלבנון, של מחבלים מתאבדים פלסטינים ושל מתנחלים שהיו מעורבים בתקריות אלימות עם שכניהם הערבים, ומצא שככלות הכל אין קשר בין מעורבות ותמיכה בטרור ובין תנאי מחיה או רמת השכלה. ראה Alan B. Krueger and Jitka Maleckova, "Education, Poverty, and Terrorism: Is There a Causal Connection?" *Journal of Economic Perspectives* 17:4 (Fall 2003), pp. 119–144. המאמר מופיע באתר www.krueger.princeton.edu/terrorism2.pdf.

58. הרשות הפלסטינית, "לבנות מדינה פלסטינית", עמ' 16.

59. נתונים מדויקים ראה באתר הבית של הארגון, www.un.org/unrwa/refugees/, westbank.html.

60. ראה גיא בכור, "חתיכת נייר או הסכם שלום? כמה כללים קדושים", www.gplanet.co.il/prodetailsamewin.asp?pro_id=868. בהקשר הזה אפשר להזכיר את הסכם השלום שנחתם בין ישראל ללבנון במהלך מבצע שלום הגליל ב-1982, ושעלה בעשן השמימה, ומן הצד האחר – את היחסים האסטרטגיים בין ישראל לירדן, שנרקמו זמן רב לפני חתימת הסכם השלום ביניהן ב-1994.

61. Daniel Pipes, "The Palestinian Economy in Shambles," *Jerusalem Post*, December 27, 2007.

62. "דבר היום", דבר, 23 ביוני, 1936.

63. אין זה מעניינו של מאמר זה לדון ב"סוגיות הליבה" של הסכסוך הישראלי-פלסטיני ובדרך הנאותה ליישובן במסגרת הסדר עתידי כזה או אחר בין העמים: זוהי בדיקת ההתנהלות הנחפזת שאותה הוא מבקר. עם זאת, ברי שהטיפול באחת מן הסוגיות האמורות – בעיית הפליטים – אינו צריך להידחות להסכם הקבע. הפלסטינים אינם רוצים לפרק את המוקש הזה, מאחר שיש בכוחו, להבנתם, לערער את יסודותיה של המדינה היהודית. ישראל, מצדה, צריכה לחתור לדה-פוליטיזציה של הבעיה ולפתרונה (המהיר ככל האפשר) על בסיס הומאניטרי. קבוצת כלכלנים ישראלית-פלסטינית-צרפתית, שערכה סדרה של מפגשים בפרובאנס, הגישה בנובמבר 2007 דו"ח לראשי מערכת הביטחון, שבו העריכה את העלות של פתרון סוגיית הפליטים – ועמו ביטול "זכות השיבה" – בסכום הנע בין 55 ל-85 מיליארד דולר, דהיינו בין 14 אלף ל-21 אלף דולר לכל פליט. בחשבון סופי, אין זה מחיר גבוה כל כך ליישובה של טרגדיה כה כאובה. ראה עקיבא אלדר, "90 מיליארד דולר. זה המחיר של פתרון בעיית הפליטים", הארץ, 23 בנובמבר, 2007.